

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

Реферати поднети на научном скупу „Француска револуција и модерна правна цивилизација“. В. белешке у рубрици Факултетска хроника.

UDK — 321(44)(091)

др Радомир Лукић,

редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији

ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА И РЕВОЛУЦИОНАРНИ ПРОЦЕС

У чланку се разматра француска револуција са становишта стања и садржине револуционарног процеса. Аутор сматра да француска револуција може послужити као модел револуционарног процеса уопште. У њој се, као у добро режираном позоришном комаду, револуционарна акција развија логично и пење до свог врхунца. Такви процеси, уз извесне небитне измене, одвијали су се и у совјетској и југословенској социјалистичкој револуцији, што потврђује став да у сваком револуционарном процесу постоје неке основне правилности.

Револуција има разних и по садржини и по облику, као и по току самог револуционарног процеса као сложене друштвене појаве. Постоје револуције нагле и темељне, као и споре и непотпуне, мешовите, недокршене...

Разуме се да утврђивање различитих облика револуције зависи и од претходног основног питања — појма саме револуције. А ово питање је врло сложено не само јер је сам сплет друштвених појава који се овим именом назива заиста сложен, него и јер је терминологија неједначена — није сасвим сагласно утврђен сам основни појам револуције. Једни називају револуцијом безмало оваку или не значајнију промену, други само тачно утврђену и очито значајну промену; једни сваку насилну промену власти сматрају револуцијом, док други за то имају посебно име; једни ће револуцијом звати само брзу и наглу промену, други и ону спору, итд.

С друге стране, друштво је врло сложена целина великог броја такође сложених и разноврсних појава, као што су својина, власт, идеологија, технологија, слојевитост итд. Револуцијом се назива како битна промена сваке од ових саставница друштва или неколико њих, тако и промена свих њих заједно. Отуд и посебни називи промена појединих саставница — економска, политичка, културна, национална револуција и томе слично. Треба решити о којој ће се револуцији гово-

рити, пошто се може очекивати да револуционарни процес неће бити истоветан у свим овим врстама посебних револуција, односно у оној револуцији која се може назвати општом, тј. револуцијом у ужем смислу, као скупу свих „посебних“ наведених револуција.

Разуме се да треба одредити и сам револуционарни процес. Сам појам процес сувише је неодређен и вишезначан, па му се мора одредити тачно значење.

Сва ова, као и многа друга, питања спадају у оно што се може назвати науком (или теоријом) о револуцији, која је један од најважнијих делова социологије као битне друштвене науке, али која задира и у друге, посебне друштвене науке уколико се у њима говори о посебним револуцијама, од којих су неке поменуће. Јасно је да у једном кратком осврту на процес револуције као што је овај није могуће ни само назначити, а камоли иоле разрадити, сва поменућа и друга важна питања, утолико пре што ни теорија револуције није до данас не само довољно разрађена, него још увек у суштини чека своју разраду.

Услед тога ће овде бити речи само о три, чини се, поготову кад је реч о француској револуцији, и најважнија дела револуције, одн. врсте револуција. То су економска, политичка и културна револуција — промена својине, власти и идеологије (друштвене свести). Под процесом револуције, пак, разумеће се следовање и повезаност основних раздобља револуције одређених својом револуционарном садржином тј. променама које се у њима дешавају. При том се полази од једног узора револуције који се склапа логичким путем на основу увида у нужне везе између појединих врста револуције сходно одговарајућим социолошким законитостима и њиховом временском следу.

Ако се с овог гледишта, сасвим овлаш одређеног, погледа на француску револуцију, може се утврдити да она иде одређеним следом, који, чини се, више-мање одговара том логички схваћеном револуционарном процесу као узору револуције. Чак би се, можда, могло рећи да је она најближа том узору у поређењу с неким другим револуцијама које се с њом дају упоредити, као што су енглеска, америчка, совјетска или наша.

Пратећи ток процеса француске револуције уз опраничење на поменуће три врсте или три раздобља, три дела револуције, може се лако утврдити да суштинским револуцијама, економској и политичкој, претходи „несуштинска“ врста револуције — културна револуција, при чему се суштинским сматрају револуције које стварно мењају друштвене односе, тј. положај људи у овојини и власти, а не само њихову свест. Заиста је овој стварној (привредно-својинској и политичкој) револуцији претходила културна и у овој пре свега идеолошко-политичка револуција у смислу да је наместо сталешко-феудалне друштвене свести настала буржоаска свест. Уместо сталешке поделе људи и следствено њој њихове неједнакости у погледу власти и слободе као основа погледа на свет феудализма, већ је друштвеном свешћу превладало схватање о једнакости и слободи ових људи — свест о потреби разарања дотадашњег система, тј. о потреби својинско-привредне и политичке револуције. Једнакост и слобода су главни поклици француске револуције, који су већ и пре стварне револуције, промена друштвених односа и положаја људи, били освојили свест широких друштвених

слојева. И што је занимљиво и за револуцију битно, ова културна револуција није захватила само класе потлачених, економски и политички неједнаких, него и знатан део владајуће класе. Јавно мињење је било против старог режима и пре почетка његовог рушења, било је „модерно“ мислити револуционарно.

Међутим, ако је ова културна револуција захватила готово цело друштво, укључујући и знатан део владајућих слојева, те тако претходила промени стварних друштвених односа, економској (својинској) и политичкој револуцији, то не значи да се и на пољу ове две друге револуције није ништа променило пре саме револуције у буквалном смислу речи, тј. пре преврата. Феудална својина, феудални систем привреде, у великој мери су били исцрпили своје могућности, превазиђени новим производним снагама (мануфактуром), те се буржоаска својина и новчанотржишна привреда била већ у знатној мери развила. Ослобађање кметова као нужан услов развоја капиталистичке привреде на један или други начин, отворено или прикривено већ је било почело, чиме се почела стварати радна снага пролетаријата за долазећи капитализам.

Слобода и једнакост као поклочи револуције изражавали су, дакле, програм револуције који се већ почео делимично остваривати фактички ако не у уставноправно. Трећи поклоч, братство, уколико се односио на француско друштво, а не на међународну идеологију револуције, још је продубљивао значај два претходна поклоча као њихова логичка допуна и употпуњавање промене којој се тежило — он је означавао настанак француске нације, јединствене, збралмљене, наместо сталешке поделе по којој је уместо нације пре постојала феудална интернационала и поред свих сукоба и ратова између феудалних држава, јер се рагови нису водили због националних него због партијалних феудалних интереса.

Истовремено с тим су из нације избацани феудалци, односно противници револуције, као издајници нације, удружујући се с другим феудалцима других нација у борби против револуције. Насупрот издајницима, један део саме владајуће феудалне класе пришао је револуцији управо из националних разлога, тако да се први пут појављује и особена црта револуција као националних, а не само класних.

За културном револуцијом иду више-мање заједно политичка и својинскопривредна и класна револуција. Збацује се феудално краљевство и политички монопол феудалаца, те власт прелази са сталешке окупштине у којој превласт имају феудалци на народну скупштину с превлашћу буржоазије. Истовремено се укида феудализам, својина над кметовима, те сви Французи постају једнаки и као људи, грађани и као политички субјекти.

И догле све иде релативно мирно и можда би се тако и завршило да се формално збачени феудализам не удружује са страним феудализмом, који, осећајући опасност и по себе, тежи да туђи започелу револуцију. Противреволуционарни савез креће у насилно пушење револуције, у рат за освајање Француске. Револуција долази у опасност. Револуционарима се чини да има само један спас — продубити револуцију, извести је до краја уништити јој све противнике да се старо никада више не би повратило. Револуција се заштрава — настаје терор. У културној револуцији се долази до врхунца — укида се стара

и настаје нова религија! У политичкој револуцији се не само убијају краљ и други носиоци бивше власти него и сами умерени револуционари, који се тако стављају на страну не само контрареволуционара него и националних иностраних непријатеља, постајући тако национални издајници. У терору, револуција пута сопствену децу, распомањена пуља револуције једе саму себе, дојучерашњи вођи стављају главу под пиљотину на којој се још није осушила крв ноошлага старе власти. Јављају се и друге крајности — идеје о некој врсти комунизма, одн. социјализма. Сама буржоазија почиње да се осећа утроженом од још радикалнијих револуционара.

За такав крајњи револуционарни систем, међутим, нема никаквих предуслова у друштвеној стварности, пре свега у привреди и технологији, којом се тек развија капитализам. Петла који прерано кукуриче чека његова неизбежна судбина. Уместо револуције без краја, нова владајућа класа тражи сигурност. Јавља се Наполеон. Он је делимично још носилац револуције, јер покушава да је не само обезбеди у Француској, него и да је изведе у ужу, па и ширу Европу (Енглеску, Русију). Али Европа још није зрела за то. Учврстивши, међутим, револуцију у Француској, Наполеон пада под ударом контрареволуције, првенствено међународне, европске, а и француске, иако је по логици овог свевлашћа и у интересу нове владајуће бирократије и капиталиста поништио све претераности претходећих му сувише жустрих револуционара.

С падом Наполеновог царства и повратком краљева с перикама споља изгледа да се све враћа натраг у старо корито, да су перике и сатенске ципеле потиснуле узурпаторске разбарушене косе и војничке чизме. Но, то се показује само као привид, чак као привиђење авети, те краљ-буржоа Луј-Филип из орлеанске гране династије коначно баца перику. Револуција је нашла своје право корито и више-мање мирно, иако знатно преображена, још увек одржава буржоаски поредак који је успоставила у почетку, успешно пребродивши и опасност коју јој је донела совјетска револуција.

Француска револуција, дакле, пролази следећи процес — најпре релативно благи захтеви културне револуције, успостављање револуционарног јавног мњења, које делимично прихвата и владајућу класу; с јачањем отпора владајуће класе и њеним савезништвом с истом класом из иностранства, револуција постаје све темељнија и оуровија, да се ускоро и сама подели на умерену и крајњу страну, при чему крајња страна привремено побеђује употребом крајње свирепих оредстава терора, „једући сопствену децу“. У насталом беспоретку иужно је поново увести ред и делимично повратити старо, успостављањем нове владајуће класе, која покушава да умерену револуцију прошири у светску и у том неумереном захвату пада те се наизглед све враћа на старо, иако се основне револуционарне промене, класнопривредне, учвршћују, уз исто-времено бацање семена такве револуције у контрареволуционарну Европу наизглед без успеха, да би се најзад коначно орушио привид и успоставила буржоаска умерено демократизована република уз револуционарне промене углавном мирним путем у осталој Европи.

Процес револуције личи, дакле, на кретање клатна — најпре се јако покрене на једну страну да би се делимично вратило на претходну, смирујући се негде ближе средини у новој равнотежи.

Овакав ток француске револуције толико је парадигматичан да изгледа да га нужно мора следити свака револуција. Истовремено он је толико логичан да изгледа предодређен судбином, друштвеном законитошћу која се не може изменити. Њена различита раздобља су тако оштро и јасно уобличена и ношена тако истакнуто карактеристичним личностима да личе на савршено вођену драму (с укусом трагедије), тако живописну и узбудљиву да се човек диви када је сагледа у целини. Ток овог револуционарног процеса изгледа тако одређен самом логиком револуције да се не може замислити неки други, савршенији. При том је особито значајно да национална револуција нужно има и међународно окружење. Не само да постоји више или мање развијена револуционарна него, и пре свега, контрареволуционарна интернационала. Као што велики пожар изазива мање пожаре у суседству док не буде угашен, тако и велика револуција изазива веће или мање револуционарне погресе у околини док се не смири, губећи при томе од своје максималне револуционарне ватре пристајањем на оно што је на датом ступњу развоја остварљиво.

Овај логичан и драматичан ток револуционарног процеса личи на неку врсту уметничког дела које ствара сама стварност. И није чудо да су они који су проучавали француску револуцију, а имали смисла за уметност, пре свега драмску, могли о њој створити слику која узбуђује као савршена историјска драма, али стварно одиграна, а не одглумљена. Није чудо да су ту драматичну страну француске револуције представљали на разне начине социолози и историчари који су имали уметничког смисла, а у нас је то на начин тако савршен да га је тешко превазићи, учинио Слободан Јовановић у својим *Вођама француске револуције*, једном од ремек-дела нашег језика.

Још је мање чудно што су француску револуцију многи упоређивали с другим револуцијама, пре свега са совјетском, тражећи у њима потврду оних законитости револуционарног процеса које је она открила. Тако је, нпр, с много права помињан совјетски Терор или Термидор и слично, уз много разумљивих одступања, наравно. Изгледа да је најважнији закон кретања клатна — да би се дошло до једне чврсте тачке, мора се претходно она прекорачити. Страсне револуционаре или смењују умерени или их сасвим уништавају контрареволуционари, иако само привремено, под условом, наравно, да је стање сазрело за револуцију, да је неуморна Хегелова кртица припремила тле за њу.

На крају би се можда у овом обзирu могло рећи неколико речи и о југословенској револуцији, Нема никакве сумње да се све поменути законитости револуционарног процеса, најпотпуније уобличене у француској револуцији, јављају и у нас, иако, разуме се, донекле измењене, у завионости од различитих услова. Пре свега и ту постоји снажна културна револуција као претходница. Револуционарни захтеви, поготову својинскопривредни, у почетку су умерени или једва видљиви, а носиоци старог стања повезују се са страним контрареволуционарним снагама. С освајањем власти пада се у револуционарни занос и хоће се суштинска измена свега — уводи се друштвена својина, диктатура пролетаријата итд. Крајности револуционарног жара тако су велике да доводе до непријатељства чак и носилаца претходних социјалистичких револуција, слично као што је енглеска, а донек-

ле и континентална буржоазија устала против француске револуције. Међутим, клатно је отишло сувише далеко, стварност не допушта крајности и револуција почиње да једе сопствену децу, макар и не онако сурово као што су то чиниле француска или совјетска револуција. Као и у ове две револуције, постоји спољни рат, па се у току њега развија револуција те се она меша с националним ратом против иностране власти. Послупно се ове стишава, револуција одбацује сопствене крајности, увиба се да се крајњи циљ мора тек послупно остваривати, много старог поново оживљава, те се чак почиње говорити и о одступању од револуције, што није тачно, иако се многе крајности заиста поништавају.

Може се, дакле, закључити да је француска револуција заиста прави образац савршене логике револуције и да као таква има посебну вредност и за револуционарну праксу и за социолошку теорију револуције.

Dr. Radomir Lukić

Retired Professor of the Faculty of Law in Belgrade

FRENCH REVOLUTION AND THE PROCESS OF REVOLUTION

Summary

Revolutionary process of the French Revolution may serve as a model of the revolutionary process in general. It looks as a well organized theatrical scenario, where everything develops logically while leading to a climax. The phases of the revolution follow one another, while being so well coordinated that the result becomes inevitable. After the feudal economic and political system comes to a stage of disintegration, the revolution begins in the form of popular movement rather moderate in character, but in time develops into one more strict and radical, going in step with gathering strength and resistance by the establishment. The revolutionaries are distinguished between the moderates and radicals, and the Terror follows democracy; the revolution begins „to eat its own children” and the counter-revolutionary international surrounding begins to meddle. Instead of democracy, the Napoleonic dictatorship takes place, only to be followed by the return of the *ancien régime*. But all that remains the form and an illusion, since the victory of the bourgeoisie is sure. In spite of that, the parliamentary democracy is to be realized only after an entire century, namely in 1875.

This same process, with certain modifications without great significance, may be noted also in the Soviet revolution and the Yugoslav socialist revolution, which fact confirms the existence of an essential regularity in the revolutionary process in general.

Radomir Lukić

ancien professeur à la Faculté de droit de Belgrade

LA RÉVOLUTION FRANÇAISE ET LE PROCESSUS DE RÉVOLUTION

Résumé

Le processus révolutionnaire de la révolution française peut servir de modèle du processus révolutionnaire en général. Il ressemble à une pièce de théâtre bien composée, dans laquelle tout se développe logiquement et mène au climax. Les phases de la révolution se succèdent si bien harmonisées que le résultat devient inévitable. Après que le système économique et politique féodal est vena au stade de désintégration, la révolution commence par le mouvement populaire assez modéré, pour devenir de plus en plus sévère et radical avec le renforcement de la résistance du pouvoir. Les révolutionnaires se divisent en modérés et radicaux, la Terreur succède à la démocratie, la révolution commence à „manger ses propres enfants” et l'étranger contrerévolutionnaire commence à se mêler. Au lieu de la démocratie vient la dictature napoléonienne et puis le retour de l'ancien régime. Mais tout cela reste la forme et l'illusion, puisque la victoire de la bourgeoisie reste solide. Malgré cela, la démocratie parlementaire se réalise après tout un siècle en 1875.

Ce processus, avec certaines modifications sans grande importance, peut se voir aussi dans la révolution soviétique et yougoslave socialistes, ce qui confirme qu'il existe une régularité essentielle dans le processus révolutionnaire en général.